

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXI/1—5

**БЕОГРАД
1996**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXI (нова серија)

Св. 1-5 (1996)

САДРЖАЈ

In memoriam	
Митар Пешикан (1927-1996) (ДРАГО ЂУПИЋ)	1
Библиографија Митра Пешикана (АНДРЕЈ ПЕШИКАН)	8
Граматика и правопис	
О неким значењима у заменичким (и прилошким) речима на к- (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	21
Глагол између рјечника и синтаксе (СРЕТО ТАНАСИЋ)	24
Непроменљиви придеви у српском језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	35
Развој правописних схватања код Срба у 19. веку (ВЛАДО ЂУКАНОВИЋ)	55
Неке правописне дилеме (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	65
Лексикологија и лексика	
О <i>бојити/фарбаџи</i> и још понечем (МИЛКА ИВИЋ)	71
О платисемији (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	76
Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом <i>-ија</i> (СТАНА РИСТИЋ)	85
О неким парадигматским лексичким скуповима (РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ)	96
О компаративима придева с префиксима <i>о-</i> и <i>ио-</i> (РАДА СТИЈОВИЋ)	106
Народни називи за кишу са сунцем (БИЉАНА СИКИМИЋ)	110
Окамењена имена. Прилог познавању предсловенских остатака у орони- мији Црне Горе (АЛЕКСАНДАР ЛОМА)	121
Оними са основом <i>сѣрж-</i> (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	133
Етимолошке белешке (<i>бага, баглама, баге, багла</i>) (СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ)	137
Неки примери укрштања романске и оријенталне лексике (ЗОРКА КАШИЋ)	141
Именице на <i>-ура</i> у нашем језику (АСИМ ПЕЦО)	146
Творба придева са префиксом <i>не-</i> (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	163
Стилистика	
Из поетског језика М. Црњанског — у светлу Јакобсонових учења (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	171
<i>Стил</i> — појам и дефиниција (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	179

БИЉАНА СИКИМИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

НАРОДНИ НАЗИВИ ЗА КИШУ СА СУНЦЕМ

У раду се анализира међусобна условљеност јужнословенских народних термина за болест биљака типа пламењача и киша са сунцем — која се сматра за узрочника ове болести.

Монолексемна именована кише са сунцем у словенским језицима (као што су јужнословенско *балсара*, *кља*, *маћа*, *мана*, *шоња*, *цвек*, полеско *руда*) поклапају се са називима паразитских болести биљака типа пламењача¹. Да би се ова веза објаснила, потребно је уважавати и неке екстралингвистичке околности².

¹ Српскохрватски и словеначки народни називи наизглед сродних биљних болести — када ове добијају црвене или сиве пеге по лишћу (изостављен је део термина који именује конкретну биљку) према ботаничком речнику, Симоновић 1959 s.v.: *Peronospora*: *иламењача*, *расијок*, *шоња*; *балсара*, *басра*, *басиџра*, *љуџа роса*; *Phragmidium tubi* *idaei*: *иламењача*, *рђа*; *Plasmopara*: *балсара*, *басиџра*, *медљика*, *иламењача*, *љуџа роса*, *мана м.*, *меиљ*, *йејелика*, *иријна глива*, *иријна илесен*; *Polystigma rubrum*: *иламењача*; *Russinia*: *багра*, *балсара*, *басра*, *басиџра*, *ваиџра*, *главница*, *зајева*, *кља*, *кна*, *љуџа роса*, *магла*, *мана*, *маћа*, *медљик*, *медљика*, *ојиг*, *ојека*, *йалеж*, *йикац*, *йикец*, *йјега*, *иламеница*, *иламењак*, *иламењача*, *йодгара*, *йодгорейлина*, *йрейала*, (*црна*) *рђа*, *рја*, *роса*, *смод*, *сней*, *снијет*, *сний*, *шоња*, *хрђа*; *Uromyces*: *рђа*, *рја*, *йикац*, *кља*, *иламењача*; *Bremia*: *басиџра*, *иламењача*; *Tilletia*: *гар*, *гарка*, *главница*, *главња*, *главњица*, *гламница*, *гламња*, *гламњица*, *снијет*, *сний*, *шоња*; *Ustilago*: *гар*, *гара*, *гарак*, *гареж*, *гарежина*, *гарка*, *главница*, *главња*, *главњица*, *гламња*, *гламњица*, *кила*, *киле*, *киленца*, *килуница*, *ојиг*, *йалеж*, *йикац*, *рђа*, *рја*, *смод*, (*црна*) *сней*, *снейљај*, *снијет*, *сний*, *снейје*, *снейи*, *снейљај*, *снейљика*, *угарак*, *уродица*, *учац*, *хрђа*, *црнило*, *црна болест*, *црњавина*, *црњевина*, *црн*; *Claviceps*: *враи*, *главица*, *главница*, *жисжак*, *изродица*, *килоџина*, *намељ*, *намеј*, *намејта*, *намејниково зрно*, *йасуљара*, *ражина*, *ражуља*, *ројичек*, *родац*, *роичици*, *сней*, *угарак*, *црна раж*; *Eurysiphe*: *медена роса*, *медљана роса*, *медљик*, *медљика*, *йејелиница*, *сијер*. Болести *Tilletia* и *Ustilago* имају у Србији иста народна имена, уп. Рапојевић 1912 s.v. Семантичка веза специјалног метеоролошког термина за кишу са сунцем и термина за болест коју, по народном веровању, изазива, шири се и на неке друге метеоролошке термине, уп. горе наведено *магла*, (*љуџа*, *медена*) *роса*. Етимолошка решења многих од наведених термина за биљне болести своде се на семантизам „горети“, уп. нпр. за назив *гара* SP s.v. *gara: „болест биљака типа снет, рђа“, али само са српскохрватским потврдама. Етимологију сх. *главња/гламња* и изведеница доноси ЭССЯ s.v. *golъna, наведени су поред српскохрватских и бугарских потврда значења *Ustilago* и пољско, руско, украјинско и белоруско. Значење *Ustilago* у овом речнику се сматра за секундарно, мада рано формирано. Етимолошки је решено као супстантивација придева *golъnъ са семантичком мотивацијом „нагорело с једне стране, с главе“, а отклоњени су стари и нови покушаји етимоло-

Српскохрватски фолклор садржи формулаичне текстове који указују на конкретно неповољно дејство појаве истовремене кише и сунца³. Ове магијске фолклорне формуле покушавају да отклоне конкретну опасност овакве кише по усеве: *Сунце грије, киша њада, ишју рђо, ишју смраду!* (Сребреница, усмена потврда М. Симић); *Пада, њада маћа, / биће жшја краћа. / Ушјав, Боже, маћу, / да шю дица не љлачу.* (Дувно, Рубић и Нуић 1899:253); *Киша њада, сунце грије, мојој љејшннн ншшја није!* (Горобиле код Пожге, усмена потврда М. Николића); *Бежш љоња, ено коња!* (Љештанско, усмена потврда М. Тешћа)⁴.

Фолклорни извори и експлицитно наводе врсту штете коју појава истовремене кише са сунцем наноси усевама, тако нпр.: *биће басшра* (Штрпце), *биће маћа* (Херцеговина), *кад киша њада и сунце сија, бије шоња / биће љламењача* (подаци Миленка Филиповића у: Kuusi 1957:207), или: *цвек је киша која њада кад сунце сја (...)* *шја киша буде љомишана меденом росом, шшю ошјури лук* (Оток, Lovretić 1897:98). На Уралу таква киша се зове *сеногној* (Kuusi 1957:208), у Украјини се сматра да *на картофеле будут пятна* (Kuusi 1957:208), а у Пољској да са неба пада *зараза* од које пожуте листови (Kuusi 1957:208). У полеским говорима *рудá* и *рудá њадé* означава како и појаву „кише са сунцем“ тако и „болест биљака“ (Усачева 1983:217), где информатори везују болест са таквом кишом⁵. Веровање да појава истовремене кише и сунца изазива пламењачу постоји и код Немаца (уп. примере у: Kuusi 1957:208–209)⁶.

За разлику од, у лингвистици одавно уочених и описаних, семантичких помака који се сматрају за језичке универзалије, фолклорно условљени семантички помаци ареално су ограничени и нису језичке универзалије. У овом раду описана етимолошка подударност између термина за кишу са сунцем и биљну болест пламењачу може се сматрати за семантичку бинарну везу фолклорно условљену чиње-

гизације као „гореће, нагорело“. Ако се прихвати ова етимологија — и даље остаје на снази кључни семантизам „нагорело“. Слична етимологија, са семантиком „горења“ понуђена је за словенско *sněť, в. Bezlaž s.v. *snět* I.

² Rižgisa 1995 се залаже за пројекат етнолингвистичког изучавања српскохрватске народне метеоролошке терминологије по методу упитника.

³ Иста метеоролошка ситуација познаје и фолклорне формуле са митолошким садржајем, дескрипцијом претпостављеног стања у универзуму, уп. Сикмић 1996а.

⁴ Да је у питању опасан демонски противник, сведоче и магијске радње: „У ужичком крају, да би се бостан сачувао од тоње, побије се од прилике на сред бостаништа мотка или колац и на њих се насади лобања угинулог коња или друге животиње“ (Ђорђевић 1938:133). Према усменој потврди Б. Давидовића, у Срему се у истом циљу у винограду побијала овнујска или воловска глава.

⁵ Полеска монолексемна именована за кишу са сунцем су и: *шрешарки, шрешрешки, угршја, шрблески*, али их Усачева 1983:218 не тумачи посебно.

⁶ Код многих народа, међутим, постоји и веровање да таква киша користи печуркама, отуда руски назив: *грибној дождь*, или полеско: *грибный дожд* (Азимов 1983:216), руски коментар уз кишу са сунцем: *Это к грибам* (Kuusi 1957:213). Да је киша са сунцем корисна за печурке, верују и Турци, Италијани, Литавци, Естонци и Финци (уп. примере у: Kuusi 1957:213–214).

ницама духовне културе. Изван наведеног европског фолклорног ареала ова семантичка бинарна веза (киша са сунцем = пламењача) није очекивана. Фолклорна свест тражи узрок болести, али је произвољност одабраних узрока очигледна; болест је, на пример у српскохрватском језику, покривена много већим бројем термина и само неки од њих етимолошки су идентични са метеоролошким термином. Истовремена појава кише и сунца покривена је знатно мањим бројем термина и сви они имају етимолошке парњаке у називу болести. Фолклорна свест, међутим, везује појаву пламењаче и са неким другим метеоролошким појавама. У питању је локална језичка универзалија — када је ова узрочно-последична веза једном успостављена у фолклорној свести, могућ је и семантички развој од метеоролошког термина ка биљној болести.

Етимолошка анализа јужнословенске грађе показује да је процес преношења значења текао у оба правца, од метеоролошког термина ка ботаничком и, чешће, обратно⁷. Јужнословенски термин *ала* садржи два фолклорно условљена помака: демон > непогода коју демон изазива > болест коју непогода изазива. Миленко Филиповић забележио је у Кучима и Васојевићима (Kuusi 1957:207) да се болест биљака изазвана кишом са сунцем зове *ала* (овај термин није потврђен у РСАНУ нити у Симоновићевом ботаничком речнику). У Црној Гори *ала* је забележено и као метеоролошки термин „маћа = киша са сунцем“, тако Станић 1991 s.v. *ала* као једно од значења наводи „невреме, вихор, непогода; маћа“ са примером: *Ўбила ми ала жийто, идијила муња*. Речник САНУ s.v. *ала*¹: као једно од значења даје и „олуја с градом, непогода“, Стијовић 1990 s.v., бележи код Васојевића: *ала* „јак ветар“. Прелазак демонског кода у метеоролошки је сасвим очекиван, што за демонско биће са турском етимологијом, *ала/хала*, потврђују и бугарске потврде, где *хала/ало* поред значења „јак ветар“ има и значење „јака киша“ (Koseska 1972:24, 35).

Тоња је „атмосферска појава када истовремено пада киша и греје сунце“ (Златибор, Миловановић 1983:61), односно „кад киша пада и сунце сија у једно исто доба“ (Банат, грађа за РСАНУ)⁸. Паралелно се јавља и ботаничко значење *шоње* као „пламењача“ (Љештанско,

⁷ „Утицаји честих киша, јаке росе, магле, влажна и топла ветра на појаву пламењаче у нашем су народу добро познати. То сведоче и народна имена за ту биљну болест: *пламењача, пламеница, вајра, опека, подгоретина, роса, љуџа роса, магла, шоња, мана, басира, балсара*. Она су управо израз народног веровања о постанку те болести. У народу се верује, да пламењача (пламеница, опека, подгоретина) постаје кад после кише припече сунце, или јој се као узрок приписује топао југован ветар (ватра), тако исто јаке росе (роса, љута роса), или она пада на жита из ваздуха (магла, тоња, мана, бастра, балсара) кад се магла подигне. Последње веровање има научног основа у толико, што споре пламењаче падају на жита доиста из ваздуха. Остала народна веровања односе се на повољне атмосферске утицаје за развиће пламењаче“, Ранојевић 1912:139.

⁸ Према примерима из грађе за РСАНУ *шоња* има и значења „влага, мемла“ (Левач, Славонија), „измаглица“ (Сомбор), „мокра магла“ (Београд), „непријатан мирис“ (Војводина, Црна Гора), „у облак дигнута прашина“ (Бачка), „велика тишина у ваздуху; мирна, тиха вода; запара пред олују“ (Ресава).

усмена потврда М. Тешпа: *џобила/џукла џоња*; Љубиње у Херцеговини, усмена потврда аутора; у Црној Гори Ранојевић је, према грађи за РСАНУ, забележио: *џшеница се џоњоше од усјааре џосле кише, кад џријече сунце*). Из Такова је потврда да кад киша *џада и сунце сија, бије џоња*, или: *биће џламењача* (према Kuusi 1957:207). У Ускоцима Станић 1991 s.v. *џоња* дефинише: „неподесно време, ала“ са примером: *Убила ми џоња шеницу*, а као друго значење даје „отпаци од жита“.

Речник ЈАЗУ потврђује да *џоњ* значи „задах, смрад, мирис“ (забележили Вук у Грбљу и Ивековић), даље постоје одреднице *џоња* 1 „исто што и тоњ“ (извори: Вук, Шулек, Ивековић) и *џоња* 2 „маћа, пламењача“ (са потврдом из Карацића, s.v.: *џојала га џоња*, Art Wetters, *tempestatis genus*, и „рђав мирис“ које је наведено као прво значење), други примери: Ивековића — *као џламењача или џоња, шџо џадне у малом дажду*, у Жумберку је забележио Скок, даље: *Убија (џшеницу и јечам) џоња, џламењача* (из Колубаре и Подгорине у Србији), *Тоња, нека магла, шџо џадне с џрољећа и науди биљу* (Шаптиновац у Славонији, Ившић). У словеначком *џоњу* потврђује Пле-тершник 1895 s.v. (поред осталих значења): *eine Art Senge*, ВIKr; *tonja* је *pala na ršenico*, ВIKr; (*tona? ein Nebel, der die Saaten verdirbt*, Cig.).

ERHSJ етимолошки решава Вукову потврду *џоња* „као омара иза мале кише“ s.v. *tòpiti (se)*, уз семантички коментар да се значење те речи мења у два правца према ефекту кише. У словеначком и у Жумберку *џоња* значи „Nebel, der das Getreide verdirbt“ а у Црној Гори „смрад“, одатле *џоњ* у Грбљу „мирис“. Овај семантички развитак Скок објашњава словеначким *tònja* „Schatten“. На другом месту, s.v. *tjā*, Скок питање етимологије ипак оставља отвореним.

РСАНУ потврђује термине *кџа* м., *кџах* (Поуње), поред: *кџај* (у Богдашима код Ливна, према усменој потврди Н. Рамића), са примерима: *убио кџа жшџо, џао кџа на жшџо* (Книн); *џобио ми кџа џшеницу* (Ц. Луг); *маћа или кџа је киша, која лиџи или у џролиће џада када сунце грџе* (Травник и Дувно) и дефинише их као: „врста биљне болести, пламењача“ и „киша која изазива ту болест“. Етимолошки су сродне и одреднице *кна* и *кња*; *кња* са примерима: *луга, најџруха шџо мисле џриморџи да џада из магле на раиће, особитџо на лозу: џала кња на лозу* (Павлиновић у RJA), *да не џане џоросиџа, иза које џастџ ће кња и одниџ ће жшџо* (Пољница). РСАНУ за *кња* одређује женски род вероватно на основу Павлиновићевог примера. И *кна* је у РСАНУ одређено као женски род⁹; у РСАНУ још и: *кџа-обитџина* „жито које је побио кџа“.

Судећи по етимолошким анализама, уз *кџа* (мушки род!) треба прикључити и једну потврду из RJA: само код Стулића наведено *џџа*

⁹ Још је Стулић означио *кна* као женски род и „мрље које киша оставља на лози“, ово је даље преузео Šulek 1879 који упућује на своју потврду *кџа* — из извора Сабљар — ареал Далмација, Истра, Хрватска; из Шулека обе потврде преузео је Си-моновић 1959.

у значењу „пропадање“. Бројније су потврде овог термина из грађе за РСАНУ: *џља* ж. „из језика старословенског: поквареност“ (Курелац); у Босни: „једна врста болести на лубеницама, дињама, краставцима и на свакој зелени: *убила га џља*“ и од истог приносица (Д. С. Поповић) у Босни: *убила џља жићо; џљобийан* — „тљом убијен бостан, *убила га џља*“.

ERHSJ s.v. *tljā* на примерима из Босне (Травник) дефинише „болест на кукурузу, пшеници, што настаје кад прижеже сунце послије кише“ и етимолошки повезује оба облика *кља* и *џља* (*џj > кљ > кља*), а да не објашњава промену рода. Скок исту реч налази у стцслов. *tblja* „Verwesung“, руском *џля* „Faulniss, Moder“, што је све поствербал од стцслов. *tblēti, tblēq* „modern“, *tbliti, tbl'q* „corruptere“. Скок оставља отвореним питање да ли и *џоња* са превојем долази уз ове глаголе. Исте етимолошке претпоставке понавља у одредници *tājati*. Сличан етимолошки закључак произлази и из штуре одреднице руског етимолошког речника посвећеног термину *џля* „растительное насекомое; моль“ (али у руском и „рђа, гњилост“) које се доводи у везу са глаголом *џлейтъ* (Фасмер s.v.). О етимологији и семантици овог прасловенског глагола в. нпр. Schuster-Sewc s.v. *tlac* или Варбот 1984:130–131. Махек истиче везу значења „гњити, трулити“ и „тихо горети“ s.v. *tliti*.

Турцизам *балсара*, према РСАНУ, у Пироту значи „пламењача“ и „назив за кишу при којој се развија болест“ у примеру: *Кад сунце јако њече а у ваздуху се једва њрмењава да киша њада, онда се џаква киша назива балсара*. Друге фонетске варијанте овог термина су: *басра, басџра* али покривају само „болест“: „преко лета „Пламењача“ коју негде зову „Тоња“, а у Пожаревачкој „бастра“ наступа у свакојаким флекама на лишћу, нарочито кад после кише припече Сунце“ (РСАНУ s.v. *басџра*). У етнографској фолклорној потврди: *биће басџра* (Штрпце у Сиринићу, Куиси 1957:207). Други лексикографски извор у ареалу Косова дефинише *басџра* као „болест усева, пепелница“ (Гораждевци код Пећи, Букумирић 1983:73): *убије-ју басџра*.

ERHSJ s.v. *baljēmez* преузима Елезовићеву етимологију и дефиницију потврде са Косова, *басџра* (< тур. *bal-sra*): „врста лепљиве материје што се ствара на лишћу усева и другог корисног биља, а која се материја јавља као последица разних биљних болести, које проузрокују неки биљни паразити“ (Елезовић 1932 s.v.), исту етимологију доноси и Škaljić 1979 s.v. *balsara* (< тур. *balsra*). Сви етимолози се слажу да је у првом делу турског етимона *bal* „мед“. Овај турцизам потврђен је у македонском (*балсара, басара, басџра* „пламењача“ РМЈ s.vv.) и бугарском језику, уп. БЕР s.v. *балсара*, где се наводи само значење „болест биљака“. Реч је у бугарском језику потврђена у фонетским варијантама: *басара, басара, басара, брасара, брасара, басара, басџра* али и у значењу „лака киша за време које сија сунце“ (Koseska 1972:36).

Романизам *мађа* је у српскохрватском језику широко распрострањен, Речник САНУ доноси га у одредницама *мађа* 3, „пламе-

вача“: *Убила маћа виноград* (Бјелопавлићи) и *маћа 4: Пада, пада маћа...* (Босанско Грахово), *Кад сунце грије, а киша пада, те ти лиши или у пролиће пада, вели се пада маћа (кља)* (Дувно), *Маћа или кља је киша, која лиши или у пролиће пада кад сунце грије* (Травник). Исти термин је потврђен у етнографској грађи: *биће маћа* (Херцеговина, Kuusi 1957:207).

Романску етимологију ове лексеме (из венецијанске форме италијанског *macchia* „мрља“) даје ERHSJ s.v. *măkulica*, а ово касније потврђује и Брозовић 1988. Оба речника романизама у Боки Которској слажу се око романске етимологије: Musić 1972 s.v. *măca* за Боку Которску даје значења „мрља; слаба киша што лети штети усевима“; Lipovac-Radulović 1981 s.v. за ареал Боке Которске даје семантичку дефиницију термина *măca* као „мрља; болест“ са индикативним примерима: *Môže măca pănūt na vöce i na cëljade. Èvo je pàlo mălo kîše i nije bilo kôristi, sâmo je fažôlu, lûk, salâtu i bîdž uvătilla măca, a o lôzi i da ne zbôrimo. Măca ti ôbîčno pâne na lûk, zëlje, vöce i to kad pòslije vrûce, kiša samo mălo orôsi.* Kašić 1995:359 бележи у Конавлима: *маћа* „слаба киша која лети смета усевима“. Црногорски ареал даље попуњавају Ускоци: *маћа*²: „летња киша која пада кад сунце греје и изазива пламењачу на усевима, тоња, пламењача“ (Станић 1991 s.v.). РЈА има пример за *маћа* под д): *киша шито љети пада, премда сунце свијетли, те на лишићу гдје падају каиље, постану љаге.* Карацићев речник чак у Срему потврђује значење „мрља“, а у Дубровнику и: *као пламењача или тоња шито падне у малом дажду, starke Sonnenhitze, sol nimius.*

Фолклорна потврда из Славоније: *цвек је киша која пада кад сунце сја (...)* *та киша буде помишана меденом росом, шито оштури лук* (Оток, Lovretić 1897:98) налази своје објашњење у једној Вуковој до сада нејасној одредници. Наиме, ERHSJ s.v. *cvěk*² има само једну потврду из Срема коју преузима из РЈА заједно са значењем: „сок који пчеле наберу те из њега буде мед“, и коју оставља без етимолошког решења. У питању је погрешан превод немачког термина Honigthau, који је Вук употребио у свом Рјечнику (код Вука тачно стоји: *цвек* м. у Сријему, der Honigthau, melligo). Овај немачки термин требало би превести као „биљна болест типа пламењача“ (уп. нпр. Сибиновић 1959:130)¹⁰. На целокупном немачком говорном подручју сматра се да је киша са сунцем штодљива јер узрокује пламењачу (нем. Honigthau, Melthau, дословно значи „медена роса“), уп. Kuusi 1957:208–209¹¹. Ареално ограничен термин *цвек* могао би се повезивати са мађ. *űszög/űszök* са значењем „снет, главница ражи“, нејасне даље етимологије (уп. MNTEŠ s.v.).

¹⁰ Право значење Вуковог *цвек* „der Honigthau“ очигледно није било познато ни Кашићу (в. Кашић 1987:136) јер је укључено у групу „малобројних речи чија је употреба ограничена на (поједине) занате или на трговину“.

¹¹ У Славонији је иначе за пламењачу потврђено и: *медена роса*, в. Lovretić 1897:98. И неки други називи за болест „пламењачу“ мотивисани су „медом“: *медљик, медљика*, односно „росом“: *љуша роса, роса*.

Потврду да је мана и на српскохрватском терену члан низа са анализираним етимолошком бинарном везом даје дијалекатски извор из Тимока, Динић 1988 s.v. *манá* „болест винове лозе - пламењача“ са примером: *Пада ћиша, а греје сјнце, че да убије лóзје манá*. Термин је ограничен на источну Србију и дијаспору уз румунску границу, тако *манá* значи „бастра“ у примеру: *Да н удáри нéка мánа, ња свè йројáне*; даље: *мановййша* година „година у којој је бастра уништила усеве“ (у Радимцима, Томић 1989 s.vv.); *манá* „врста болести биљака“: *убила га манá* (Црна Река, Марковић 1986 s.v.). РСАНУ s.v. *мана* даје етимологију „према хебрејском“, а као четврто значење наводи „манин лишај; пламењача, бастра“ са примерима из већ описаног ареала: *Пала мана на жшйшо*; *Кад усеви йосле јарког сунца, које уйече йосле кише йоцрне, каже се да их је мана убила* (Зајечар), *Мана је нека љуша роса која убија воће у цвећу и винограде, йе род гошво сав ојадне* (Заглавак), *йереносйору, болестй виновог лишйа зову мана* (Тимок).

Бугарско *мана* дефинише Koseska 1972:50–51 као „лака, слаба киша за време које греје сунце, чија је последица болест на лишћу“. Реч је потврђена у већини испитиваних бугарских пунктова, само у Брестовици код Пловдива долази до семантичког развоја „болест која напада лишће воћака“, и то за оба тамо потврђена термина, *балсара* и *мана*. Реч је потврђена и код Герова, а Косеска наводи да је позајмљеница из турског језика — према Младеновљевом етимолошком речнику. Бугарски етимолошки речник, БЕР, сматра да је порекло термина у „божанској храни Јеврејима у пустињи“, в. БЕР s.v. *манá*². Тако и ЕСУМ s.v. *манна*² сматра да је у питању семантички помак библијског назива *мана* — небеска киша¹² и наводи све словенске потврде. Има места претпоставци о вези овог карпатизма са прасловенским метеоролошким (али и митолошким) термином **mana*, **manъ* и даље са **majъnъjъ* (уп. ЭССЯ s.vv.), како то сугеришу и аутори белоруског етимолошког речника, ЭСБМ s.v. *манна*². Карпатизам **man(n)a* широко је заступљен и у румунском језику: после кише са сунцем у околини Сибиуа житарице и кромпир пожуте и свену (*se tãpeazã*, Клепикова 1977:13). Рум. *manã* има значење „разне врсте болести културних биљака које изазивају појаву црвених флека; роса или киша са сунцем која шкоди биљкама“ (према: Клепикова 1977:13¹³).

Најшири ареал распрострањености у српскохрватском језику има аутохтони словенски термин *шоња* (потврђен на простору од Ба-

¹² Глобалну синхрону и дијахрону анализу хришћанског аспекта библијске речи *мана* даје Premk 1995.

¹³ Клепикова 1977 показује раширеност термина **man(n)a* у карпатобалканском ареалу, али нема српскохрватске потврде. Најсложенију семантичку слику термина **man(n)a* имају карпатоукрајински говори, док је његова семантика у северно- и западнословенским језицима знатно ужа, ова чињеница наводи ауторку на помисао да су у питању хомоними. **Man(n)a* као „болест биљака“ јавља се само у карпатском ареалу: у украјинском, румунском, бугарском и македонском језику. Питање о употреби овог термина постоји и у упитнику за карпатски дијалекатски атлас, в. ОКДА.

ната и западне Србије на запад и у словеначком језику), остали термини су ареално ограничени — *кља* на Босну и Хрватску, етимолошки спорно *мана* на источну Србију (и даље по карпатобалканском ареалу), а тако и позајмљенице: *цвек* на Срем и Славонију, *балсара* на Косово (али и Бугарску и Македонију), а *маћа* (у значењу „тоња“) на Црну Гору, Дубровник и Босну.

Са једне стране магијски текстови, а са друге примери термина у контексту из лексикографске и етнографске грађе (*џаа киша буде џомишана меденом росом, шџо оџури лук; као џламењача или џоња шџо џадне у малом дажду; да не џане џоросица, из које џастџ ће кња и одниџ ће жџиџо*) указују на постојање и трећег члана у анализираној бинарној вези „кише са сунцем“ и „пламењаче“. У питању је изазивач болести који се у фолклорној свести, потпуно равноправно са неким изазивачима људских или животињских болести, поима као демонско биће. Демонско биће које изазива пламењачу свакако је бестелесно¹⁴, али се и неке друге његове основне карактеристике могу реконструисати¹⁵. Називи су му: *ала, басџра, кља, мана, маћа, џља, џоња, цвек, медена роса*. Карактеристике су му бестелесност (*нека магла; луга, најџруха*), лепљивост (*медена*), мирис (*смрад*), и евентуално неке друге (*рђа, љуџа*). Јавља се на лишћу корисних биљака (*науди биљу, џада на раиће/лозу*), уништава жетву (*биће жџиџа краћа*) а време појављивања је условљено метеоролошким околностима („*истџовремена киша са сунцем*“; *магла; с џрољећа; роса; џоросица; киша мало ороси; у малом дажду; џосле јарког сунца које уџече џосле кише*). Акционални код сведен је на констатацију присуства (*џоџала га џоња, уваџила маћа*), ударање / убијање (*удари нека мана; џукла џоња, бије џоња; џобио кља џшеницу, убила џоња џшеницу; убила ала жџиџо; убила маћа; убио кља жџиџо; убила џља жџиџо; че да убије лозје мана*), или падање (*џала кња на лозу; џао кља на жџиџо; џада маћа; може маћа џануџи; џадне у малом дажду; раџа на рџеницо*). Комуникација са демоном могућа је путем басме, односно дечије песмице очито магијског порекла (*усџава, Боже маћу*), заштита је и колац са коњском / воловском / овнујском лобањом. Фолклорни жанрови у којима је биће посведочено сведени су на магијске текстове и народне изреке.

Паралелно представљена лексикографска и етнографска грађа указује и на проблем лексикографске дефиниције појава из домена народне духовне културе¹⁶. Лексикографска дефиниција не би смела

¹⁴ Раденковић 1996:36 и 43–47 убрја ветровита бестелесна бића у изазиваче болести код људи.

¹⁵ Етнолингвистичка школа Н. И. Толстоја израдила је схему описа митолошких ликова (в. Схема 1989), јужнословенски демон који изазива пламењачу, већ самим тим што је у питању невидљиво, безоблично биће, не може бити описан по свим тачкама ове схеме.

¹⁶ Проблем лексикографског третмана „празноверја, митолошких и религијских појмова“ на српскохрватском лексичком материјалу — већ је био предмет истраживања, уп. Marković 1995.

да испусти из вида духовно становиште претпостављеног говорника и конкретну ситуацију у којој настаје нека номинација. Савремени, „научни“ (нпр. медицински, ботанички), лексикографски приступ дефинисању неких појава духовне културе често се показује као недовољан.

ЛИТЕРАТУРА

- Азимов, Э. Г.
1983 Из полесской народной метеорологии. Слепой дождь, *Полеский этнолингвистический сборник*, Москва, 212–217.
- БЕР
1962–95 *Български етимологичен речник I–IV (а-џадам)*, София.
- Bezljaj, F.
1977–95 *Etimološki slovar slovenskega jezika I–III*, Ljubljana.
- Брозович, Д.
1988 Об этимологии сербохорватской лексемы *таџа* 'пятно', *Этимология 1985*, Москва, 52–53.
- Букумирић, М.
1983 Из ратарске лексике Гораждеваца (код Пећи), *Прилози проучавању језика 19*, Нови Сад, 71–105.
- Динић, Ј.
1988 Речник тимочког говора, *Српски дијалектолошки зборник XXXIV*, Београд, 7–335.
- Ђорђевић, Т. Р.
1938 Зле очи у веровању Јужних Словена, *Српски етнографски зборник LIII*, Београд, 1–347.
- Елезовић, Г.
1932 *Речник косовско-метохиског дијалекта I*, Београд.
- ERHSJ
1971–74 Skok, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb.
- ЭСБМ
1978–91 *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы 1–7 (а-немарасаць)*, Мінск.
- ЭССЯ
1974–95 *Этимологический словарь славянских языков 1–22 (а-*народь)*, Москва.
- ЕСУМ
1982–89 *Етимологичний словник української мови I–III*, Київ.
- Фасмер, М.
1986–872 *Этимологический словарь русского языка I–IV*, Москва.
- Геров, Н.
1895–1908 *Речник на българския език*, Пловдив.
- Караџић Стефановић, В.
1852 *Српски рјечник*, Беч.
- Кашић, Ј.
1987 *Трагом Вукове речи*, Нови Сад.
- Кашић, З.
1995 Govor Kopavala, *Српски дијалектолошки зборник XLI*, Београд, 241–396.
- Клепикова, Г. П.
1977 Карпатская лексика в ее отношении к лексике иных зон славянского мира, *Славянское и балканское языкознание, Карпато-восточнославянские параллели, Структура балканского текста*, Москва, 3–20.
- Koseska, V.
1972 *Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław etc.
- Kuusi, M.
1957 *Regen bei Sonnenschein*, Helsinki.

- Lipovac-Radulović, V.
1981 *Romanizmi u Crnoj Gori, jugoistočni dio Boke Kotorske, Cetinje-Titograd.*
- Lovretić, J.
1897 *Otok, narodni život i običaji, Zbornik za narodni život i običaje II, Zagreb, 91–459.*
- Machek, V.
1968² *Etymologický slovník jazyka českého, Praha.*
- Марковић, М.
1986 *Речник народног говора у Црној Реци, Српски дијалектолошки зборник XXXII, Београд, 243–500.*
- Marković, Ž.
1995 *Praznoverja, mitološki i religijski pojmovi, problem razgraničenja, Folklor u Vojvodini 9, Novi Sad, 235–240.*
- Миловановић, Е.
1983 *Прилог познавању лексике Златибора, Прилози проучавању језика 19, Нови Сад, 15–70.*
- MNTES
1967–76 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótará I–III, Budapest.*
- Musić, S.
1972 *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj, Beograd.*
- ОКДА
1987 *Общекарпатский диалектологический атлас, Вступительный выпуск, Скопје 1987.*
- Pižurica, M.
1995 *Iz srpskohrvatske meteorološke terminologije (Nacrt za jedan projekat uz nekoliko etimoloških beležaka), Македонски јазик XL–XLI, Скопје, 435–445.*
- Pleteršnik, M.
1894–95 *Slovensko-nemški slovar I–II, Ljubljana.*
- Premk, F.
1995 *Mana, ta kruh tiga lebna, Jezikoslovni zapiski 2, Ljubljana, 195–218.*
- Раденковић, ЈБ.
1996 *Народна бајања код Јужних Словена, Београд.*
- Ранојевић, Н.
1912 *Криптиограмске болести живота у Србији, Београд.*
- RJA
1880–1975 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXII, Zagreb.*
- PMJ
1986² *Речник на македонској језик, Скопје.*
- РСАНУ
1959–89 *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–14 (А-недошуро), Београд.*
- Rubić, S., Nuić, A.
1899 *Duvno (Županjac), Zbornik za narodni život i običaje IV, Zagreb, 244–291.*
- Schuster-Šewc, H.
1978–89 *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache 1–24, Bautzen.*
- Схема
1989 *Схема описанија мифологических персонажеј, Материјали к VI Международному конгресу по изученију стран југо-источной Европе, Проблеми културе, Москва, 78–85.*
- Сикимић, Б.
1996 *Слојеви фолклорног текста, Сјудије српске и словенске, Српски језик I, Београд — Никшић, 163–174.*
- Сикимић, Б.
1996а *Митска бића дечијег фолклора: киша са сунцем, Лицеум, Крагујевац (у штампи)*
- Симоновић, Д.
1959 *Ботанички речник, Београд.*
- SP
1974–1995 *Słownik prasłowiański I–VII (a — gobdź), Wrocław.*
- Станић, М.
1990–91 *Ускочки речник I–II, Београд.*
- СТИЈОВИЋ, Р.
1990 *Из лексике Васојевића, Српски дијалектолошки зборник XXXVI, Београд, 119–380.*

- Škaljić, A.
1979⁴ *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- Šulek, B.s
1879 *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb.
- Томић, М.
1989 Речник радимског говора, *Српски дијалектолошки зборник XXXV*, Београд, 1-174.
- Усачева, В. В.
1983 Из наблюдений над метеорологической лексикой Полесья и Карпат, *Полесский этнолингвистический сборник*, Москва, 217-225.
- Варбот, Ж. Ж.
1984 *Праславянская морфология, словообразование и этимология*, Москва.

Summary

Biljana Sikimić

FOLK TERMS FOR RAIN WITH SUN

The subject of analysis is the interrelatedness of South Slavic folk terms for the plant illness rust and the meteorological phenomenon of rainfall accompanied with sunshine. This meteorological phenomenon is believed to be the main cause of the plant illness — rust. The following terms with both meteorological and botanical connotations were discussed lexicographically and etymologically: *ala*, *tonja*, *klja*, *mača*, *mana*, *balsara* and *cvek*. The problematic lexicographical definition of phenomena belonging to the folk culture was pointed out. A hypothesis is made about the existence of an incorporeal demonic being, that can be connected with the plant illness rust.